

Viron venäläisperäisistä sanoista

JULIUS MÄGISTE *Äldre ryska lånord i estniskan särskilt i det gamla estniska skriftspråket.* Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1, Bd. 55, Nr. 1. Lund 1962. 77 s.

Tarkasteltavana oleva tutkimus on ollut keskeisiltä osiltaan (luvut I, III, V, IX [sen alku]) valmis ja jopa korrehtuuriasteella jo vuosina 1949–1950. Sen julkaiseminen on kuitenkin viivästynyt lähinnä rahoitusvaikeuksien takia (ks. mts. 3). Ehkäpä tämä JULIUS MÄGISTELLE varmasti kiusallisen pitkäksi venynyt odotusaika on itse teoksen kannalta ollut eduksi, sillä nythän sen kirjoittajalla on ollut tilaisuus verrata tutkimustuloksiaan tällä välin ilmestyneisiin kirjoituksiin ja lausua niistä painava sanansa. Tarkoitan tällä lähinnä JALO KALIMAN akateemista oppikirjaa Slaavilaisperäinen sanastomme (Hki 1952), PAUL ARISTEN tutkielmaa Vene laensõnadest vanemas eesti kirjakeeles (Keel ja Kirjandus, Tartu — Tallinn 1958, s. 25—33) ja MARI MUSTIN 25 sivun pituista autoreferaattia Otrāženije russko-estonskih otnošeniĭ v leksike južno-estonskih dialektov (Tallinn 1954),¹ joka

liittyy hänen kandidaatinväitöskirjaansa Vene-eesti suhete kajastumine Lõuna-Eesti murretes (säilytetään Tarton yliopiston kirjaston käsikirjoituskokoelmassa).

Mitä Kaliman teokseen tulee, niin Mägiste toteaa (mts. 12) Kaliman menetellen oikein ottaessaan kirjaansa eräitä J. J. MIKKOLAN tutkimuksessaan Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch (Hki 1938) hylkäämiä ims. kielten vanhempia venäläisiä lainasanoja (esim. suomen *kuontalo*, *raja*, *tuhkuri*, *tuska*, *velho*, *virsu* = viron *koonal*, *raja*, *tuhkur*, *tusk*, *võlu*, murt. *virsi*). Edelleen tekijä panee merkille, että Kalima on esittänyt muutamia sellaisia viron venäläisperäisiä sanoja, jotka olivat jääneet Mikkolalta huomaamatta (esim. viron *kurb*, *kõrts*, *mässata*, *mässima*, *naarits*).

Mägiste on ilmeisen oikeassa huomauttaessaan (mts. 7), että eritoten Mikkola on lainasanatutkimuksissaan

¹ Mari Mustin yhteenvedoa on tarkastellut Günter Stipa kirjoituksessa Südestnisch-russische Beziehungen, Ural-Altäische Jahrbücher XXVIII (1956) s. 82—84.

antanut suomen kielelle liian keskeisen sijan, vaikka suomi on joutunut kiinteisiin kosketuksiin venäjän kanssa paljon myöhemmin kuin virolais-vatjalais-liiviläinen kieliryhmä. Kaliman teoksen lähtökohta on kuitenkin täysin ymmärrettävä, käsitelläänhän siinä nimenomaan suomen kielen venäläisiä lainoja. Siinä suhteessa Mägistellä ei näy olevan erityistä huomauttamista. Sitä paitsi Kalima itse toteaa, että hänen kirjassaan »ovat itämerensuomalaisista kielistä karjala-aunus, lyydi ja vepsä päässeet enemmän etualalle kuin vatja, viro ja liivi» ja lausuu seuraavan toivomuksen: »Pitäisin suotavana, että ainakin virovenäläiset lainasanat saisivat tulevaisuudessa oman perusteellisen tutkimuksensa» (Slaavilaisperäinen sanastomme s. XIV). Näin ollen voimme pitää Mägisten teosta manalle menneen suomalaisen tutkijan jättämän testamentin toteutuksena — ainakin virovanhan kirjakielen (ylärajana Piibli Ramat vuodelta 1739) venäläisten lainasanojen osalta.

Aristen em. artikkeli on ollut Mägisten ahkerassa käytössä, ja teoksensa IV, VI ja VII luvussa hän tarkastelee lähemmin Aristen tutkimuksen tuloksia. Hänen tekemänsä huomautukset koskevat etupäässä venäläisperäisten lainasanojen ajoitusta. Useissa tapauksissa Aristen mainitsemat ensiesiintymät osoitetaan liian myöhäisiksi. Näin on esimerkiksi seuraavien sanojen kohdalla: *aken, kapsas, kasukas, nädal, päts(ahi), saabas, saan, sahk, sirp, sundima, titt, tusk, vaba, verst, viin* (mts. 27—29). Jotkut Aristen käsittelemistä sanoista ovat, kuten Mägiste osoittaa, kokonaan vailla viittauksia kirjallisiin lähteisiin. Mägiste on järjestelmällisesti ja tunnollisesti käynyt läpi Viron tärkeimmät kirjalliset muistomerkit v:sta 1524 v:een 1739 ja poiminut kuhunkin sana-artikkeliin arvokasta illustraatioainesta. Erityisesti hän pahoittelee sitä, ettei ole voinut työssään käyttää hyväkseen kaikkea sitä materiaalia,

joka on ollut neuvostovirolaisten tutkijain ulottuvilla. Tämä koskee ennen muuta pastori J. CHR. CLAREN käsi- kirjoitusta etelävirovan sanastosta *Vocabularium Esthonicum-Teutonicum & Teutonico-Esthonicum Dorpatensi dialecto accommodatum* (1720-luvulta). Tästä leksikosta Ariste on löytänyt mm. sanat *Tüg* gen. *Tüga* 'Kürbis' ja *Zolluk* 'Einschlag des Webers'. Edellisen sanan Ariste yhdistää ven. sanaan *тыква* 'kurpitsa' ja jälkimmäisen ven. sanaan *челнок* resp. *челонок* 'sukkula'. Teeke mieli Mägisten tavoin kysyä (mts. 53), miksi ven. *тыква* kuvastuu virossa turmeltuneessa *Tüg*-asussa (Wiedemannin sanakirjassa *tig* gen. *tia*) eikä esim. asussa **tõikva* tai **tiikva*.² *Zolluk*-sanan selitys, johon myös Must yhtyy, lienee oikea (Wiedemannilla *tšolohk* [gen. *tšolohka*], *tšolohkna* 'Weberschiffchen').

Luvuissa IV ja VI kirjoittaja tarkastelee myös Mari Mustin tutkimaa virovan etelämurteiden sanastoa siinä laajuudessa, kuin se kuvastuu virovan vanhassa kirjakielessä. Mägiste pitää hänen tutkimustaan arvokkaana (mts. 14) ja toivoo, että se tulisi painetuksi. Autoreferaatissaan on vain murto-osa siitä sanaaineistosta, joka sisältyy 713 sivun pituiseen käsikirjoitukseen. S. 29 kirjoittaja ihmettelee — eikä syyttä —, että Aristen ja Mustin tutkimuksissa ovat jääneet käsittelemättä sellaiset varmat venäläispohjaiset sanat kuin *kaatsad, koosel, kudrus, lina, ravitsema, võl(h)u* sekä Mägisten epävarmoiksi katsomat sanat *kurb, suub, vaen* ja *viis*.

Varsinaiset sana-artikkelit on koottu III, V ja VII lukuun. Luvussa III (s. 15—27) tekijä käsittelee sellaisia virovan vanhempia venäläisiä lainasanoja, jotka tavataan jo Mikkolan tutkimuksissa (BWS ja ÄB = SUST VIII ja LXXV) ja joiden voidaan katsoa olleen yleisesti tunnettuja jo vuosina 1949—1950. Kaikkiaan tässä luvussa on 62 sana-artikkelia. Kahdeksaa yhdistelmää tekijä pitää kui-

² Ven. *tykva*-sanalle on V. M. Illitš-Svitytš esittänyt uuden etymologian kirjassaan *Etimologičeskije issledovanija po russkomu jazyku I* s. 21—26, Moskva 1960.

tenkin epävarmana. Kysymysmerkillä varustettuja ovat seuraavat vir. sanat: *kal(t)s* 'byxor, kalsonger; trasa, lump', *kurb* 'ledsen', *suub* 'lång rock', *tulk* 'tolk', *vaen (vain)* 'fiendskap, fientlighet, strid(ighet)', *viin* 'vin; brännvin', *virb* 'kvist, ris', *vits* 'ris, aga'. Edellä luetelluista hän pitää epäselvimpänä sanojen *suub* ja *vaen* historiaa (mts. 29). *Suubin* kirjallinen ensiesiintymä on peräisin vuodelta 1660, ja nykyisin sana tunnetaan hyvin kapea-alaisena Saarenmaalla. On arveltu, että *suub* olisi lainattu joko yläsaksasta tai lätestä. Mutta yhtä hyvin sen originaalina saattaa olla ven. *ууба* (? < kys. *schûbe, schoube* 'langes und weites Oberkleid' < it. *giubba* < arab.; vrt. Vasmer, REW III 433), joka on lainattu sekä lättiin (*šuba* 'Pelz, (Sommer)kleid') että liettuaan (*šūbà* 'Pelz (rock)'; ks. E. Fraenkel, *Litauisches etym. Wörterbuch*, Lief. 13 s. 991).

Kysymys siitä, onko vir. *vaen* yhdistettävä suomen *vaino*-sanaan, jolloin se olisi omaperäinen (vrt. Lauri Hakulinen, *Vir.* 1936 s. 123—127), vai onko se vanha venäläinen lainasana (< *война* 'sota'), on perin visainen. Mägiste kirjoittaa näin (mts. 25): »Möjligheten av att *vaen* har lånats från ryskt håll består dock alltjämt, ty dess ursprungliga betydelse kan ha varit 'strid(ighet), krig', eftersom i det gamla estniska skriftspråket *vaen (vain)* ofta uppträder som synonym till ordet *sōda* 'krig' ...» Tähän voitaisiin huomauttaa, että myös suomen itämurteissa *vaino* esiintyy *sodan* synonyymina, mikä on selitettävissä ven. *voind*-sanan vaikutukseksi.

Olisin puolestani taipuvainen säilyttämään kysymysmerkin III luvussa vielä kahden sanan kohdalla: *kurb* 'ledsen' lienee pikemminkin balttilainen laina, vrt. liett. *skurbė* 'Gram', [sana tunnetaan lisäksi vatjassa: *kurp*, mon. *kurved* 'suru(l-linen)'] kuin venäläinen (ven. *скорбь* 'suru, murhe', muinaisven. *скѣрбь*); *viin* 'vin; brännvin' on ehkä sittenkin laina alaksasta. Sanojen *kal(t)s*, *tulk*, *virb* ja *vits* kohdalla kysymysmerkki on

nähdäkseni tarpeeton, sillä Mägisten esittämät perustelut niiden venäläispohjaisuudesta ovat kyllin vakuuttavia. Viron *kal(t)s*-sanaa, jonka täsmälliset merkitykset ovat 1) 'leinener Strumpf, leinene Hose', 2) 'Fetzen, Lumpen', olen käsitellyt kirjassani *Naimenovanija* obuvi v russkom jazyke I (Hki 1959) s. 110—111 ja katsonut sen samoin kuin esim. suomen *kalsun* lainautuneen mven. sanasta *колѣуа* (oik. **kol'sa*).

Teoksen kiintoisin luku on V, jossa tekijä esittää uusia sanavertailuja. Kaikkiaan siinä on 34 sana-artikkelia, joihin sisältyy runsaasti esimerkkejä vanhoista kirjallisista lähteistä. Haluan tässä kiinnittää lukijan huomion vain pariin etymologiaan.

Sivulla 30 Mägiste selittää vir. *astel*-sanan (etelävir. *astla*, gen. *as(t)la*) 'tagg, spets (på en kapp)' muinaisvenäläiseksi lainaksi. Sen originaalina hän pitää sanaa *остѣнь* (< *остънь*) '(sauvan tai kepin) terävä kärki, piikki; teräväkärkinen keppi, jolla hoputetaan aaseja, härkiä, poroja'. Tekijä huomauttaa, että samaan sanaperheeseen kuuluvat myös s. *astala* 'staf, käfling, sällträd, tillhugg, vapen' = *astalo*, *astale* (Lönrot) ja karj. *aštola* 'astalo, ase (?)' (Genetz). Sana-kirjasäätiön kokoelmien mukaan sana tunnetaan hyvin Pohjois-Karjalassa, ja se tulkitaan yleensä lyömäaseeksi. Kontiolahtelaisen A. Laatikaisen mukaan (1934) *astalo* on »tappeluase jonkun eläimen kanssa», kun taas sortavalainen M. Moilanen selittää, että *astalo* on »jonkunlainen keppi tai kepakko, seiväskin, jolla hutkia esim. vihaista koiraa tai härkää» (1934). Karjalan kielen sanakirja (oikaisuvedos) selittää *astalan* samoin lyömäaseeksi. Tunkuussa sillä tarkoitetaan esim. pitkää vitsaa, jolla hevosta pidetään kurissa. Ilomantsissa sana merkitsee halkoa, risua tms., joka sattuu käteen esim. eläimiä tai lapsia hättäessä. Rukajärvellä sana esiintyy muodossa *aštalo*, ja Säämäjärveltä on merkitty muistiin verbi *astaloija* 'lyödä astalolla'. [Mägisteltä lienee jäänyt huomaamatta

lyydin *asta* (Pälärvi, Tiudia) 'ase (seiväs, puu tms., ei esim. kirves'.] Rikoslakimme käyttää termiä tänäkin päivänä varsinaisen aseeseen vastakohtana: »... jos sen (= rikoksen) tekee joku aseella tahi hengenvaarallisella *astalolla* tahi muulla vahingoittamisen välikappaleella varustettu . . .» (RL:n 24. luku 1. §). Sanan venäläiset ja ims. merkitykset sopivat hyvin yhteen. Ainoa mikä tässä yhdistelmässä jää kiusaamaan on ims. *-l-* pro ven. *-n-*. Mägiste ratkaisee ongelman seuraavasti: »I de östersjöfinska språken har ordet anslutit sig till denominala nomina på *-la, -lo(i)* . . .» Hänen etymologiansa tuntuu ainakin semologisesti uskottavammalta kuin Y. H. Toivosen selitys: »Mahdollisesti suom. *asta* < germ. **asta-z*, vrt. goot. *asts*, mys., kys. *ast* 'oksa' (SKES I 27).

S. 33 Mägiste yrittää tulkita vir. *kugin*-sanana 'slank, smärt' lainaksi ven. sanasta *скакунь* 'juoksijahevonen'. Merkityksen kehitys 'juoksijahevonen' → 'solakka' on hänen mielestään voinut tapahtua vertailun tuloksena, esim. *sale kui kugin* 'smärt, slank som en travare'. Tällöinen selitys ei tunnu vakuuttavalta. Sitä paitsi etymologiaan liittyy äänteellisiä vaikeuksia: viron sanan ensi tavun *u* pro *a* (*скакунь*) tai pro *o* (murt. *скакунь*) ja *-g-* pro *-k-* (*-kk-*). Mainittakoon, että Mägiste itsekin pitää yhdistelmänsä rohkeana ja epävarmana.

S. 42 kirjoittaja käsittelee toistasataa vuotta vanhaa etymologiaa, joka on Ahlqvistin oivalluksia (1856). Mägisten asetelma on seuraavanlainen: vir. *ramu*, *ramm(u)* 'kraft, styrka', suom. *ramo*, *ramu* 'kraft, styrka, kroppskraft, raskhet, vig-het' (Lönnrot), vatj. *ramo* 'kraft' (Ahlqvist) ? < ven. *pámo*, mon. *рамена́* 'olkapää'; voimakas käsi(versi), voima, väkevyys, valta', adj. *раменáстый* *раменáстый* 'harteikas, roteva, tanakka, vanttera, voimakas' (Dal), mven. *рамо* 'olkapää', *рамыно*, *рамено* mm. 'voimakkaasti, kovasti; raisusti'. Semanttisesti yhdistelmä olisi mahdollinen, mutta se kaatuu nähdäk-

seni äänteellisiin vaikeuksiin. Ims. taholla odottaisi nimittäin pitkää *a*-vokaalia: **rám-* < *pámo*. Mägiste olettaa, että originaalina on saattanut olla jokin sellainen *pámo*-sanana sijamuoto tai johdos, jossa paino on ollut ensi tavua kauempana. Tällöin venäjän painotonta ensi tavun *a*:ta voisi hänen mielestään olla vastaamassa ims:ssa lyhyt *a*. Hän viittaa mm. monikon muotoon *раменá*. Nyt on kuitenkin otettava huomioon, että *pámo*-sanana *v a n h a t* painotussuhteet ovat kovin hämärät. Sana saattoi mven:ssä taipua joko neutristen *o*-vartaloiden (yks:ssä) tai analogisesti *-мя*-loppuisten neutrien (yks:ssä ja mon:ssa) mukaisesti (kuten esim. *знáмья*). Edellisessä tapauksessa paino on ollut tietysti vartalolla. Jälkimmäisessä tapauksessa sanan historiallinen akuuttipaino (*ram-* < **orm-*) olisi edellyttänyt muinaisvenäjässä kiinteätä painoa vartalolla. Ts. nykyistä *раменá*-muotoa (mon.) on ennen ilmeisestikin vastannut *рамена* (vrt. mon. nom. *знамена* vielä niin myöhään kuin 1500- ja 1600-luvulla; ks. Valentin Kiparsky, Der Wortakzent der russischen Schriftsprache, Heidelberg 1962, s. 254—255). Edellä selostetun perusteella näyttää ilmeiseltä, että tuskin mikään tämän ven. sanan sijamuodoista voi tulla kysymykseen ims. sanan etymologiaa ratkaistaessa. Jäljelle tietysti jäävät ven. sanan johdokset, mutta turvautuminen niihin on asetettava hyvin kyseenalaiseksi.

Luvussa V esitetyistä etymologioista tuntuvat minusta varmoilta seuraavat: *eto*, *etu* 'se!', *kal(l)its* 'ficka', *kaptsun* 'broms, nosklámma', *karaulsk* 'vakt', *karbats(k)* 'piska', *kari* 'mal', *korol* 'konung', *lüd* 'fat, skál', *lootsik* 'liten båt', *löim* 'skatt', *mast* 'kanske', *muusikas* 'mördare, röväre', *mässama* 'väсна, revoltera', *mässima* '(in)veckla, vira, linda', I *narits* 'hermelin', II *narits* 'kräftsår', *obadus* 'märkla', *paavan* 'lockfägel', *perv* 'strand', *piirits* 'bödel', *piits* 'piska', *pällin* 'malört', *tatar* 'bovete', *uurits* 'gurka', *vats(k)*

'kaka' ja *võipatikas* 'spatt (hästsjukdom)').

Tutkimustensa perusteella Mägiste päätyy siihen tulokseen, että vanhassa kirjavirossa on ollut suhteellisen vähän muinaisvenäläisiä ja ns. vanhempia venäläisiä lainasanoja, kaikkiaan vain noin 135 (mts. 65). Vertauksen vuoksi tulkoon mainituksi, että Mari Mustin mukaan nykyisessä viron kirjakielessä on noin 200 venäläisperäistä sanaa. Mägiste korostaa, että merkittävä osa vanhan kirjaviron venäläispohjaisista sanoista on »tyypillisesti etelävirolaisia sanoja». Hän on vakuuttunut siitä, että vatjan, karjala-aunuksen, lyydin ja vepsän samoin kuin suomen itämurteiden sanaston perusteellinen tutkimus voisi tuoda päivänvaloon toistaiseksi vielä tuntemattomia lainasanoja, jotka kuuluvat

vanhempaan venäläiseen lainasanakerrostumaan. Hän on varmasti oikeassa pitäessään tärkeänä myös ims. kielten uusien venäläisperäisten sanojen tutkimusta. Tällä tutkimusalalla edessä olevaa työtä hän vertaa sattuvasti kaivos-työmiehen uurastukseen, »sillä mukava löydösten aika on täällä ohi, uusia vähäisiä aluevaltauksia voidaan saavuttaa vain vaikeaselitteisten ja kiistanalaisten etymologioiden kohdalla» (mts. 64).

Mägisten teos on hyvin pätevän ja äärimmäisen tunnollisen tutkijan arvokas lisä siihen varsin rikkaaseen, mutta valitettavasti melko lailla hajallaan olevaan kirjallisuuteen, joka meillä on jo olemassa slaavilais-itämerensuomalaisen kansojen kielellisten kosketusten alalta.

IGOR VAHROS